

van Klink, E. G. M., Snijdelaar, M., Jansen, J., Roosjen, M., Beers, S., & Kakebeeke, H. (2006). Diergezondheid Anders: Verslag van de Kennisconferentie Diergezondheid Anders, Kasteel Groeneveld, 23 mei 2006 . In *Report DK nr. 2006/059* Directorate of Knowledge Management, Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality.

Early version, also known as pre-print

[Link to publication record in Explore Bristol Research](#)
PDF-document

University of Bristol - Explore Bristol Research

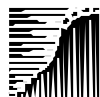
General rights

This document is made available in accordance with publisher policies. Please cite only the published version using the reference above. Full terms of use are available:
<http://www.bristol.ac.uk/red/research-policy/pure/user-guides/ebr-terms/>

Diergezondheid Anders

*Verslag van de Kennisconferentie Diergezondheid
Anders, Kasteel Groeneveld, 23 mei 2006*

Ed van Klink
Mirjam Snijdelaar
Jan Jansen
Marc Roosjen
Saskia Beers
Hendrien Kakebeeke

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

© 2006 Directie Kennis, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Rapport DK nr. 2006/059
Ede, 2006

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan schriftelijk of per e-mail worden besteld bij de directie Kennis onder vermelding van code 2006/dk059 en het aantal exemplaren.

Oplage 200 exemplaren

Samenstelling Ed van Klink, Mirjam Snijdelaar, Jan Jansen, Marc Roosjen,
Saskia Beers, Hendrien Kakebeeke

Druk Ministerie van LNV, directie IFZ/Bedrijfsuitgeverij

Productie Directie Kennis
Bedrijfsvoering/Publicatiezaken
Bezoekadres : Horapark, Bennekomseweg 41
Postadres : Postbus 482, 6710 BL Ede
Telefoon : 0318 822500
Fax : 0318 822550
E-mail : DKinfobalie@minlnv.nl

Voorwoord

Kennisagenda's zijn belangrijke instrumenten voor de aansturing en prioritering van kennisontwikkeling, kenniscirculatie en kennisdoorstroming. Voor alle beleidsterreinen waarvoor het Ministerie van LNV verantwoordelijkheid heeft worden op dit moment kennisagenda's opgesteld. Één van de manieren om deze kennisagenda's te vullen, is het organiseren van kennisdagen of kennisconferenties. Zo ook voor diergezondheid. In discussies binnen het Clusterbestuur Voedselkwaliteit, Voedselveiligheid en Diergezondheid was al de vraag gesteld, of we met de kenniscomponent op de goede weg zitten. Die vraag is dan ook nadrukkelijk meegenomen in de kennisconferentie.

Dit rapport geeft het verslag van de kennisconferentie weer. Als zodanig is getracht een zo goed en compleet mogelijke weergave van de wederwaardigheden van die dag vast te leggen. De volgende stap zal zijn de vertaling van alles wat gepasseerd is naar de Kennisagenda Diergezondheid. Dat proces staat pas aan het begin.

DE DIRECTEUR DIRECTIE KENNIS
Dr. J.A. Hoekstra

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
2	Verslagen van de workshops	9
2.1	Workshop Profit	9
2.2	Workshop Planet	11
2.3	Workshop People	12
3	Kennisvragen	15
3.1	Workshop Profit	15
3.2	Workshop Planet	16
3.3	Workshop People	17
4	Nabeschouwing	21
4.1	Highlights Martijn Weijtens	21
4.2	Highlights André Bianchi	21
5	Vervolgstappen	23
Bijlage 1	Programma	25
Bijlage 2	Deelnemerslijst	27
Bijlage 3	Belangrijke onderwerpen die tijdens de kennisdag niet of onvoldoende aan de orde zijn geweest	29
Bijlage 4	Presentatie gastsprekers	31

1 Inleiding

Voor alle beleidsterreinen van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit zijn kennisagenda's in de maak. Deze kennisagenda's zijn bedoeld om een grote rol te gaan spelen in de aansturing van kennis vanuit het Ministerie. Niet alleen kennisontwikkeling, maar ook kennisverspreiding en kennisdoorstroming moeten op den duur vanuit deze kennisagenda's gestuurd kunnen worden. Ook voor het onderwerp diergezondheid is de kennisagenda in ontwikkeling. Via verschillende wegen wordt input gegenereerd voor deze kennisagenda. Één van de manieren waarop dat plaatsvindt is via de organisatie van een kennisdag of kennisconferentie.

Het besef dat diergezondheid meer is dan dierziektebestrijding, waar LNV zich met name op richt, is daarnaast een aanleiding geweest om deze dag te organiseren. Het onderzoek op het gebied van de diergezondheid, voor zover dat door LNV wordt gefinancierd, concentreert zich op dit moment vooral op de voorkoming en bestrijding van besmettelijke dierziekten. Dit is een belangrijke verantwoordelijkheid voor de overheid, en dus is het logisch dat met name hierin wordt geïnvesteerd. Het gaat in het onderzoek dan vooral om veterinaire-technische oplossingen. Het onderzoek, zoals dat nu wordt uitgevoerd, levert passende antwoorden op voor de kennisvragen die er liggen.

Niettemin zijn er vragen te stellen bij de huidige richting van het veterinaire onderzoek. De huidige onderzoekslijnen leveren 'meer van hetzelfde'. De vraag is of we met het door LNV gefinancierde onderzoek op het gebied van de diergezondheid zoals dat nu plaatsvindt de huidige en vooral de toekomstige diergezondheidsproblemen, en ook de problemen met zoönosen, wel op een effectieve en efficiënte manier aankunnen. Hebben we de toekomstige bedreigingen afgewogen in beeld, zitten we niet teveel op traditionele sporen te denken, etc?

Op 23 mei is in Kasteel Groeneveld te Baarn de Kennisconferentie Diergezondheid Anders gehouden. Een aanzienlijk aantal mensen, vanuit maatschappelijke organisaties, de veehouderij, de wetenschap en het beleid hebben zich over bovenstaande vragen gebogen. Tijdens de kennisconferentie is discussie gewijd aan de mogelijke en noodzakelijke denkrichtingen in het veterinaire kennisdomein, zowel voor wat betreft diergezondheid als zoönosen. Doel was de strategische kennisbehoefte in kaart te brengen en te verkennen of we de juiste sporen in het veterinaire onderzoek aan het volgen zijn. Vanuit een ruim toekomstbeeld, vrijdenkend, was het de bedoeling de kennisbehoefte op het gebied van diergezondheid en zoönosen stapsgewijs in beeld te brengen. Het ging daarbij om de strategische kennisvraag op de korte, middellange en lange termijn (en met name de laatste twee).

Het was de bedoeling buiten de gebaande paden te kijken en 'vrij' te denken en originaliteit in denken te mobiliseren. Naast deelnemers uit veehouderijsectoren en het beleid, waren daarom ook deelnemers uitgenodigd uit circuits waar voorheen minder vanzelfsprekend aan werd gedacht, zoals (wetenschaps)filosofen, sociologen en de humane hoek.

Dit rapport geeft het verslag van deze conferentie en zal de eerste aanzet zijn voor het opzetten van de kennisagenda diergezondheid. Bij kennis wordt in de eerste plaats, haast als synoniem, aan onderzoek en onderzoeksaansturing gedacht. Echter, ook

kenniscirculatie en kennisdoorstroming horen hierbij. Al deze elementen moeten idealiter in de kennisagenda aan de orde worden gebracht. De bedoeling is, dat de kennisagenda een dynamisch instrument wordt, dat sturend kan werken voor het kennisveld. In de komende jaren kunnen er dus onderwerpen aan worden toegevoegd, terwijl er ook onderwerpen zullen afvallen, die bij nader inzien een minder groot belang hebben gekregen.

2 Verslagen van de workshops

De deelnemers aan de kennisdag zijn verdeeld over 3 parallel lopende workshops, de workshop people, planet en profit. De opzet hiervan is om het diergezondheidsbeleid voor de toekomst in verschillende contexten te bekijken. In de workshop people staat de maatschappij centraal, in de workshop planet de leefomgeving/ natuur en in de workshop profit de economie.

In dit hoofdstuk volgen de verslagen van de verschillende workshops.

2.1 Workshop Profit

Gespreksleider: René Bok

Flappenschrijver: Carian Posthumus-Meijjes

Verslag: Jan Janssen

De voorzitter heet iedereen welkom, en geeft een kort toelichting op de bedoeling van de workshop. Een beeld krijgen van het onderzoek dat nodig is om in 2020 te kunnen beschikken over voldoende kennis, om een dierlijke productie te realiseren met minimale risico's met betrekking tot voedselkwaliteit, en optimale dierwelzijn.

Wensen die genoemd zijn:

- Weerstand van de dieren vergroten (natuurlijke of kunstmatige weerstand).

Manieren waarop we dit zouden kunnen bereiken zijn het fokken van een stier met sperma uit 1950. Fokmateriaal maken dat voldoende weerstand heeft, door een opfokwijze waarbij op een natuurlijke wijze weerstand wordt opgebouwd (natuurlijke manier van enten). Eindeloze perfectie van hygiëne bestaat niet. Dieren met hoge weerstand zijn niet per definitie ongevoelig voor ziekten.

Productiewijze in de toekomst in Nederland

- De productie in Nederland zal afnemen. Naast schaalvergroting zullen ook hobbybedrijven aanwezig zijn. Voor mega-bedrijven is in Nederland geen plaats. De bedrijven moeten een vorm van familiebedrijf blijven (bedrijven met enkele medewerkers).
- Productiewijze waarbij bestrijding van ziekte gepaard gaat met 'grootschalig' ruimen van dieren zal niet meer geaccepteerd worden. Er zal dus gezocht moeten worden naar (technische) ontwikkelingen richten opbouwen van weerstand, beschermende vaccinatie en maatschappelijke inbedding van productie. Dus andere productiewijze met bijbehorende preventie van ziekten, zo genaamde robuuste dieren(houderij).

Twee sporen zullen naast elkaar bestaan:

- intensieve productie in gesloten (onzichtbaar voor publiek) bedrijven,
- voor publiek zichtbare productie (open voor publiek toegankelijke bedrijven).

Door aanwezigheid van hobbydieren zoeken naar methoden voor een effectieve scheiding tussen hobby dierhouderij en intensieve (grootschalige) productiebedrijven. Voor de oorlog waren in Nederland een groot aantal kleine bedrijven aanwezig, met vaak een groot aantal aantastingen van dierziekten. Door schaalvergroting, en betere

kennis van preventie en bestrijding van dierziekten is hier een aanzienlijke verbetering opgetreden. De ontwikkeling gaat door zolang dit economisch rendeert.

Enkele stellingen:

- Veehouderij blijft zolang dit economisch rendeert.
- Afstappen van non vaccinatiebeleid.
- Zoeken naar verbeteringen in de vaccinatie van dierziekten (ook preventief).
- Er is alleen een non-vaccinatie beleid voor 16 dierziekten. Bij deze dierziekten helpen aspecten als robuustheid niet.
- Door minder slepen met dieren minder verspreiding van ziekten.
- Onderzoek nodig naar invloed houderijsysteem op risico voor dierziekten.
- Weerstand opbouwen door dieren gedoseerd blootstellen aan ziektekiemen.

Forse schaalvergroting in productie gaat door. Voor acceptatie van vaccinatie kan gezocht worden in bijvoorbeeld diversificatie in producten/productiewijze: voor varkenshouderij: onderscheiden kunnen dan bijvoorbeeld worden; WELFAIR, RETAIL EN RECREATIE.

In de melkveehouderij zal de ontwikkeling naar koeien in de stal doorgaan. Onderscheid zal dan waarschijnlijk gemaakt worden naar productiewijze met weide en stal.

Onderzoeksvraag:

Wat is er voor nodig om hobbydierhouderij naast intensieve dierhouderij mogelijk te maken? Hiervoor is een risicoanalyse gewenst. Afwegingsfactoren voor al of niet vaccineren moet daarbij inzichtelijk gemaakt worden. Dit geldt ook voor het naast elkaar aanwezig zijn van verschillende houderijsystemen.

Transport van dieren

Vraag is of transport van dieren over lange afstand mogelijk moet blijven. Moet het mogelijk blijven om biggen te transporteren naar bijvoorbeeld Roemenië. Dit geldt ook voor transport van slachtrijpe dieren over grotere afstand. Mogelijk zou onderzoek naar diervriendelijke transportwijze hier een oplossing kunnen bieden.

Vaccinatie

Welke vragen hebben we, als het gaat om de vraag is vaccinatie verantwoord, en onder welke omstandigheden is vaccinatie gewenst?

- Onder welke omstandigheden vaccineren.
- Markervaccin.
- Risico's van vaccineren met betrekking tot ziekteverspreiding.
- Objectiveren van risico's (bijvoorbeeld risico van carrier verspreiding).
- Kennisontwikkeling risico's van vaccinatie.

Bij vaccinatie is het van belang Europees draagvlak creëren. Om acceptatie van vaccinatie in de EU te creëren moet bekend zijn wat de achtergronden zijn van het niet accepteren in de betreffende landen.

Wat wordt verstaan onder 'robuuste dieren'.

- dieren met weerstand,
- dieren met grote levensduur,
- in de fokkerij weinig problemen met dierziekten,
- groeipotentie aangepast aan houderijsysteem (geen maximale groei),
- als dit uitmond in een 'niche markt' is kennis nodig om zo'n nieuwe markt te creëren.

Alternatieve systemen:

- vlees produceren in het laboratorium,
- natuurlijke vijanden: mening is dat er te veel typen zijn, en geen voorbeelden met voldoende potentie,
- alternatieve bestrijdingsmethoden, homeopathie(?),

- groeibevorderaars(?).

Drijfveer van productie (producent) is genereren van inkomen. Of productie overal mogelijk moet zijn is afhankelijk van de mogelijkheid of door scheiding/differentiatie van gebieden de risico's van verspreiding van ziekten vermindert kunnen worden. De kennisvraag is dus: welke gebiedsfactoren spelen een rol bij de verspreiding van dierziekten?

2.2 Workshop Planet

Gespreksleider: Martijn Root
Flappenschrijver: Richard Soons
Verslag: Mirjam Snijdelaar

Deze workshop heeft de natuur als basis. In het voorafgaande verhaal van Frans Vera stond het referentiepunt natuur centraal. Frans Vera maakte duidelijk dat de mens steeds verder van de werkelijkheid af komt te staan. In Nederland is geen referentiepunt meer voor de natuur. Het natuurbeeld wat nu bij de mensen leeft is het kleinschalige cultuurlandschap. Daarbij worden 'wilde dieren' gezien als een bron van ziektekiemen en niet als onderdeel van een ecosysteem. Gesteld wordt dat het dierziektebeleid belangrijk is voor de toekomst van de natuur!

De workshop begint met enkele reacties op het verhaal van Frans Vera. Een van de opmerkingen is of wel uitgegaan moet worden van de natuur (diergezondheid) als norm. Is wat uit de natuur komt de enige waarheid? Graag breder trekken. Aan de andere kant komen natuurlijk wel al onze landbouwhuisdieren uit de natuur. Gewaarschuwd wordt voor normvervaging. Uiteindelijk blijkt dat natuur niet als **ethische** norm moet worden gesteld.

Enkele uitspraken: Ziekten maken een populatie/ dier gezonder!! En nooit een virus nooit ziek!!!!

Duidelijk wordt dat voordat over diergezondheid in de toekomst wordt gepraat, er eerst een beeld van Nederland anno 2020 moet worden geschetst. Want de groep stelt dat niet de dierziekten maar de ruimtelijke ordening bepalend wordt, voor hoe om te gaan met de diergezondheid. Ook is even aandacht gevraagd voor Nederland in de context van Noord Europa en de wereld.

Anno 2020 zal rond de verstedelijkte gebieden een soort parklandschap zijn ontstaan. Waarin wel dieren zullen leven, maar dan als huisdier en landschapsaankleding. Naast het parklandschap zal er een gebied zijn waar ruimte is voor de landbouw en een gebied waar ruimte is voor de natuur.

Door deze 3 verschillende gebieden is een gedifferentieerde aanpak van dierziekten mogelijk. Daarnaast zal wel moeten worden gekeken wat de ligging van de 3 gebieden naast elkaar, betekent voor de beheersing van dierziekten. Risicofactoren moeten opnieuw bepaald worden. Acceptatie is nodig, men moet naast elkaar willen wonen.

Afzonderlijk is per gebied besproken wat de nieuwe situatie betekent voor de diergezondheid in het betreffende gebied.

Gebied waar de landbouw leidend is. Hier is ruimte voor grootschaligheid. Massale ruimingen zullen niet meer plaatsvinden. Wel preventieve entingen. In het gebied waar de natuur de hoofdrol heeft, zijn de natuurlijke processen leidend. Ziekten horen bij de natuur en worden als zodanig geaccepteerd. Vaccinatie kan alleen dan slechts een rol spelen, wanneer men een zeer kleine populatie dieren niet wil laten verdwijnen uit Nederland. Andere ziekten moeten hun gang kunnen gaan en woeden vanzelf uit. Groot verschil met de landbouw is dat het hier gaat om populaties dieren en niet om het individuele dier. Vraag is nog wel hoe omgegaan

dient te worden met zoönosen. Als voorbeeld wordt de ziekte van Lyme genoemd. Risicoacceptatie speelt hier een rol.

In het parklandschap staat wonen centraal, dieren worden gehouden voor het plezier van de mens. Door nauw contact tussen mens en dier (zowel landbouwhuisdieren als gezelschapsdieren) spelen zoönosen hier een belangrijke rol.

Aandachtspunten zijn hier registratie huisdieren, risicoacceptatie en communicatie van de overheid over het gevaar van zoönosen. Daarnaast moet aandacht zijn voor hoe passend dit concept is in internationaal beleid.

Onder risico acceptatie wordt verstaan welke risico's mensen zelf t.a.v. zoönosen durven te nemen. Mensen moeten bewust worden gemaakt (door overheid) voor het gevaar van zoönosen, maar moeten zelf kunnen beslissen hoeveel risico zij willen lopen. De vraag is alleen wat dit dan betekent voor de mensen die in hun buurt leven. Zij kunnen niet kiezen.

Op het gebied van zoönosen is al veel kennis aanwezig. Dus eigenlijk geen echte kennisvraag. Wat wel een kennisvraag is, is hoe groot de overdraagbaarheid van zoönosen is.

Opgemerkt wordt ook, dat alleen van de technische kant naar diergezondheid wordt gekeken. De psychologische kant speelt ook een grote rol. Hiermee wordt bedoeld meer inzicht in de sociologische kennis over de beweegredenen van burger/consument. Daarnaast is communicatie van groot belang. Voor een deel vindt dit al wel plaats (bijv. Voedingscentrum), maar het zou structureler moeten worden aangepakt en een belangrijker plek moeten krijgen.

Ook is opgemerkt dat diergezondheid niet los gezien moet worden van dierenwelzijn en dat dit zeker in het parklandschap een belangrijke rol speelt.

Het gebied waar natuur centraal staat. Hierbij wordt genoemd dat de natuur als voorbeeld kan dienen voor de inrichting van de landbouw. Biologische processen kunnen hier een rol spelen. Als voorbeeld wordt genoemd dat wilde dieren soms minder gevoelig zijn voor bepaalde ziekten. Maar ook het voorbeeld dat paardenhouders in de Oostvaardersplassen komen kijken naar het natuurlijke gedrag van een kudde, zodat zij hiermee hun voordeel kunnen doen.

Daarnaast zou een kennisvraag kunnen zijn wat het effect op de veehouderij zou zijn, wanneer afgestapt wordt van de nul-gebieden voor wilde zwijnen. Andersom kwam ook de vraag wat het effect van de hoge varkensdichtheid op de zwijnenpopulatie is. En daarnaast de kennisvraag, hoe groot moet een gebied zijn om de natuur leidend te laten zijn. Met de waarschuwing dat hoe groter de gebieden hoe minder de mens controle heeft over de dierziekten.

Wat is het effect van het landschap waar natuur leidend is, op de twee aansluitende gebieden? Kennisvraag hierbij is; zijn corridors nodig en zo ja wat voor corridors zijn nodig tussen de verschillende gebieden (park, natuur en landbouw)? En hoe te opereren tijdens een uitbraak! Een andere vraag die speelt; Is de EHS een dierziekten highway??

2.3 Workshop People

Gespreksleider: Caroline Sas

Flappenschrijver: Saskia Brouwer

Verlag: Ed van Klink

Inleiding

In de workshop wordt een brede scope gehanteerd: landbouwhuisdieren, hobbydieren, gezelschapsdieren en dieren in het wild.

Definitie van diergezondheid

Er zijn vele definities van diergezondheid; de afwezigheid van ziekten is niet per definitie diergezondheid. Hoewel belangrijke aangifteplichtige ziekten een grote maatschappelijke impact hebben, kun je je niet hiertoe beperken, evenmin als tot de

zoönosen. Op Europese schaal is tot nu toe sprake van een wat monomaan beeld over wat diergezondheid is. Ieder moet vanuit zijn eigen achtergrond zijn eigen definitie hanteren. Het is wel belangrijk te bepalen of je het hebt over diergezondheid ten dienste van het dier of ten dienste van de productie van voedsel voor de mens. De discussie over diergezondheid zou ook over contaminanten en bijvoorbeeld de kwaliteit van vet moeten gaan.

In 2020 zal de benadering van diergezondheid breder worden gezien, analoog aan de ontwikkeling bij de mens: het welbevinden zal daarbij centraal staan. Het is nog de vraag of dit een ontwikkeling is op mondiaal niveau. In Noord-Amerika zie je dat men die richting wel op gaat.

De relatie met 'people' komt tot uiting in twee elementen: dierziekten en ziekten van mensen enerzijds, en ziekten van veehouders en mensen die met dieren omgaan anderzijds. Als er bijvoorbeeld aviaire influenza uitbreekt, heeft dat maatschappelijke gevolgen.

Ontwikkelingen in de dierhouderij

Maatschappelijke factoren gaan steeds meer tellen. Niet-commerciële houderij is daar een factor in (vooral in Nederland). Het non-vaccinatiebeleid is in Nederland al uitgediscussieerd, maar in vele andere landen nog helemaal niet. In de EU zal, in plaats van de huidige strakke harmonisatie meer maatwerk per land worden ontworpen. Dat levert wel verschillen op ten aanzien van eisen, die weer tot geschillen kunnen leiden. In 2020 is dus een conflictbestendig systeem nodig. Ook zullen we moeten accepteren dat er geschillen optreden.

In 2020 ligt de nadruk op volksgezondheid. Het is wel de vraag of dat wel zo exclusief zo is. Er is ook een productieaspect en een dier-intrinsiek aspect wat de samenleving wil zien.

Er is een grote en groeiende behoefte aan dierlijke eiwitten. Er zijn daarnaast grote cultuurverschillen. Op bepaalde plaatsen zal zich hoogefficiënte veehouderij ontwikkelen, op andere meer maatschappelijk verantwoord. Het is de vraag of efficiëntie wel noodzakelijkerwijs gekoppeld is aan schaal. Er zal ook in Nederland zeker wel plaats zijn voor grootschalige productie, maar dan wel volgens de maatschappelijk aanvaarde normen.

Er zullen twee ontwikkelingen te zien zijn: schaalvergroting met grotere efficiëntie, en meer hobbyhouders. De hobbyhouderij zal in 2020 heel belangrijk zijn. Veehouderij die daarmee in harmonie is, zal nog aanwezig zijn. In grootschalige systemen worden sommige gezondheidsproblemen juist erg efficiënt aangepakt. De eisen die gesteld worden aan productiegerichte veehouderij zijn heel verschillend van die, die aan de hobbyhouderij worden gesteld. In de productiegerichte veehouderij is gezondheid middel om productie te halen. In de hobbyhouderij speelt welzijn een grote rol.

Landbouw is een manier om eten te maken. Er komt steeds meer informatie op het gebied van kwaliteitssystemen. Op termijn zou het wel eens zo kunnen zijn, dat er een koppeling wordt gevonden tussen het houderijsysteem en voedselkwaliteit. Daarom moet je wellicht juist vooral gaan kijken naar nieuwe systemen van houderij en je daarbij richten op het opheffen van nadelen.

Er zal een strikte scheiding gaan komen tussen productiedieren, natuurdieren en hobby- en landschapsdieren. Technisch kun je niet iets met de één willen terwijl je de andere laat gaan. Je zou dan in staat moeten zijn een ruimtelijke scheiding aan te brengen.

Het is de vraag of de toename van de productie per dier ethisch verantwoord is. Bij melkvee zijn geen negatieve gezondheidsaspecten gevonden. Wel moet voor de toekomst een relatie worden gelegd tussen het productieniveau en gezondheid.

Gezondheid kan een beperkende factor zijn. Bij met name melkvee blijkt het management van de veehouder een veel grotere rol te spelen.

Maatschappelijke ontwikkelingen

We zullen steeds meer verstedelijking zien, steeds meer pluriformiteit. De samenleving vervreemdt nog meer van de agrarische sector, beeldvorming wordt steeds belangrijker. Problemen zullen dan ook een veel grotere maatschappelijke impact hebben. Het begrip diergezondheid moet je maatschappelijk insluiten: het gaat niet alleen over dierziekten als technisch begrip, maar je moet ook de risicoperceptie meenemen. Er is intensiever contact nodig tussen burger en boer. Er zijn ook ontwikkelingen te zien die daar op inspelen (skybox e.d.). De vraag is of die behoefte aan contact er vanuit de samenleving wel is, hoe belangrijk dit voor de sector ook is.

Het is wellicht nuttig als de hobbyhouders een meer open instelling zouden kunnen hebben. Zij kunnen een rol spelen in de beeldvorming over de veehouderij. Nu hebben hobbyhouders vrees om zich open op te stellen, vanwege de (gevoelde) risico's bij dierziektebestrijding.

Misschien moet consumenten meer inzicht geboden worden om zelf hun beslissingen te nemen. Consumenten willen echter vaak niet zoveel informatie tot zich nemen. Je moet de consument een imago verkopen, een totaalplaatje. Dé consument, dé burger bestaat overigens niet. De consument van maandag is zelfs een andere dan die van vrijdag. De burger wil invloed op wat hij om zich heen kan beïnvloeden. Kiest hij er voor een product uit China te kopen, dan wil hij het niet hoeven te weten.

Een extreem scenario: mogen varkenshouders straks pas in het ziekenhuis worden opgenomen na een quarantaineperiode, vanwege de MRSA? Worden kinderen van varkenshouders straks in een apart klaslokaal onderwezen?

Omgaan met risico's

Mensen staan niet stil bij risico's. De maatschappij is zich niet bewust van risico's in het algemeen. Voorbeeld: aviaire influenza. Er bestaat de potentie van het uitbreken van een pandemie. Moeten wij daar wel zo bang voor zijn? De risico's zijn veel groter in Zuidoost Azië. Op voedselveiligheidsgebied wordt steeds aangegeven dat de overheid dat garandeert. De consument hoeft daarvoor dus geen verantwoordelijkheid te nemen. Dat is moeilijk te doorbreken: de sector reageert iedere keer op crises door de kwaliteitsborging verder aan te scherpen.

Waar tegenwoordig vaak gewerkt wordt met een nultolerantie, zou het in 2020 wel eens zo kunnen zijn dat we meer streven naar het optimale niveau, en niet naar het hoogste niveau. Een ethische afweging is daarbij belangrijk. Misschien moet het dier ook zelf de mogelijkheid krijgen om weerstand op te bouwen. Misschien gaan we in 2020 wel meer om met dierziekten in plaats van ze categorisch te bestrijden; bijvoorbeeld door in 2020 te werken met Food Safety Objectives: hoeveel doden aan Salmonella zijn acceptabel? Omgeving, beleving en identiteit zouden wel eens belangrijk kunnen zijn. Dat hangt overigens mogelijk wel van het welvaartsniveau af.

Risico's worden in 2020 meer vanuit de maatschappij op de agenda gezet, minder vanuit de overheid. Tot nu toe dicteert de overheid de agenda, en bepaalt welke risico's er onder de aandacht zijn. Straks zullen ook meer gepercipieerde risico's de aandacht krijgen. Obesitas, hart- en vaatziekten als voedingsgerelateerde problemen krijgen veel minder aandacht.

Het vertrouwen van consumenten in dierlijke producten krijgt een knauw door incidenten. Als overheid zou je een transparant monitoring en surveillance systeem in de benen moeten hebben. dan laat je zien dat je het goed in de vingers hebt.

3 Kennisvragen

Tijdens de workshops zijn voor zover mogelijk kennisvragen geformuleerd, waarna aan het eind van de dag plenair, met behulp van stickers, door alle deelnemers gezamenlijk, prioriteiten zijn aangegeven. In de nu volgende tekst is aangegeven hoeveel stickers er bij de plenaire bespreking aan dat betreffende onderwerp zijn gegeven. De kleuren van de stickers verwijzen naar de achtergrond van de betreffende personen (rood: maatschappelijke organisaties, geel: onderzoek, groen: LNV, bedrijfsleven: bedrijfsleven, oranje: adviseurs, dierenartsen). In een aantal gevallen zijn vergelijkbare onderwerpen in meerdere workshops boven komen drijven. Bij het opstellen van de Kennisagenda zullen die uiteraard onder één noemer worden gebracht.

3.1 Workshop Profit

1. Weerstand: Weerstand van de dieren vergroten (natuurlijke of kunstmatige weerstand).

Manieren waarop we dit zouden kunnen bereiken zijn het fokken van een stier met sperma uit 1950. Fokmateriaal maken dat voldoende weerstand heeft, door een opfokwijze waarbij op een natuurlijke wijze weerstand wordt opgebouwd (natuurlijke manier van enten). Eindeloze perfectie van hygiëne bestaat niet. Dieren met hoge weerstand zijn niet per definitie ongevoelig voor ziekten.

Productiewijze waarbij bestrijding van ziekte gepaard gaat met 'grootschalig' ruimen van dieren zal niet meer geaccepteerd worden. Er zal dus gezocht moeten worden naar (technische) ontwikkelingen gericht op opbouwen van weerstand, beschermende vaccinatie en maatschappelijke inbedding van productie. Dus andere productiewijze met bijbehorende preventie van ziekten, zo genaamde robuuste dieren(houderij).

2. Scheiding: Door aanwezigheid van hobbydieren zoeken naar methoden voor een **effectieve scheiding** tussen **hobby dierhouderij en intensieve (grootschalige) productiebedrijven (3x overheid, 3x geel, 1x bedrijfsleven).**

Onderzoek nodig naar invloed houderijsysteem op risico voor dierziekten.

Wat is er voor nodig om hobbydierhouderij naast intensieve dierhouderij mogelijk te maken? Hiervoor is een risicoanalyse gewenst. Afwegingsfactoren voor al of niet vaccineren moet daarbij inzichtelijk gemaakt worden. Dit geldt ook voor het naast elkaar aanwezig zijn van verschillende houderijsystemen.

3. Transport van dieren: Vraag is of **transport** van dieren over **lange afstand (1x adviseurs/ dierenartsen, 1x maatschappij, 3x overheid, 1x onderzoek)** mogelijk moet blijven. Moet het mogelijk blijven om biggen te transporteren naar bijvoorbeeld Roemenië. Dit geldt ook voor transport van slachtrijpe dieren over grotere afstand (**1x adviseurs/ dierenartsen, 1x bedrijfsleven, 2x onderzoek**). Mogelijk zou onderzoek naar diervriendelijke transportwijze hier een oplossing kunnen bieden.

4. Vaccinatie. Vragen rondom vaccinatie (*2x adviseurs/ dierenartsen, 1x maatschappij, 3x overheid, 5x onderzoek, 6x bedrijfsleven*):
 - onder welke omstandigheden vaccineren,
 - markervaccin,
 - risico's van vaccineren met betrekking tot ziekteverspreiding,
 - objectiveren van risico's (bijvoorbeeld risico van **carrier** (*3x overheid, 1x onderzoek*) verspreiding),
 - Kennisontwikkeling risico's van vaccinatie.

Bij vaccinatie is het van belang **eupees draagvlak creëren** (*3x overheid, 1x onderzoek*). Om acceptatie van vaccinatie in de EU te creëren moet bekend zijn wat de achtergronden zijn van het niet accepteren in de betreffende landen.
5. Wat wordt verstaan onder 'robuuste dieren' (*2x maatschappij, 1x overheid*).
 - dieren met weerstand,
 - dieren met grote levensduur,
 - in de fokkerij **weinig problemen met dierziekten** (*1x onderzoek*),
 - **groeipotentie aangepast aan houderijsysteem** (*1x adviseurs/ dierenartsen, 1x onderzoek, 3x overheid*) (geen maximale groei),
 - als dit uitmond in een 'niche markt' is kennis nodig om zo'n nieuwe markt te creëren.
6. **Alternatieve systemen** (*1x overheid*) :
 - vlees produceren in het laboratorium,
 - natuurlijke vijanden: mening is dat er te veel typen zijn, en geen voorbeelden met voldoende potentie,
 - Alternatieve bestrijdingsmethoden, homeopathie(?),
 - Groeibevorderaars(?).
7. Verspreiding van dierziekten: Welke gebiedsfactoren spelen een rol bij de verspreiding van dierziekten? Drijfveer van productie (producent) is genereren van inkomen. Of productie overal mogelijk moet zijn is afhankelijk van de mogelijkheid of door **scheiding/differentiatie van gebieden** (*3x overheid, 3x onderzoek, 1x adviseurs/ dierenartsen*) de risico's van verspreiding van ziekten vermindert kunnen worden.

3.2 Workshop Planet

1. Nederland in 2020: voordat over de toekomst kan worden gepraat, moet er eerst een beeld van Nederland anno 2020 worden geschetst, m.n. ten aanzien van de **ruimtelijke ordening** (*2x adviseurs/ dierenartsen, 7x overheid, 2x maatschappij, 4x onderzoek, 5x bedrijfsleven*) ('park', grootschalige landbouw, grootschalige natuur). Ditzelfde geldt voor Nederland in de context van Noord Europa en de wereld.

'Park':

2. Risicoacceptatie: welke risico's durven mensen zelf ten aanzien van zoönosen te nemen? (*2x adviseurs/ dierenartsen, 1x overheid, 2x maatschappij, 1x onderzoek, 2x bedrijfsleven*)
3. Hoe groot is de overdraagbaarheid van zoönosen (*1x adviseurs/ dierenartsen, 1x overheid, 7x onderzoek, 3x bedrijfsleven*)? Op het gebied van zoönosen is verder al veel aanwezig.
4. Meer inzicht in de **sociologische kennis** (*1x maatschappij, 1x overheid, 1x onderzoek*) over de beweegredenen van burger/ consument (psychologische kant).

5. **Dierenwelzijn** als onderdeel van diergezondheid. Dit speelt zeker in het parklandschap een **belangrijke rol (3x maatschappij, 3x overheid)**.

Natuur:

6. De natuur als voorbeeld voor de inrichting van de landbouw: wilde dieren zijn soms minder gevoelig voor bepaalde ziekten. Natuurlijk gedrag van een kudde als voorbeeld voor bijvoorbeeld paardenhouders.
7. Effect op de veehouderij van opheffing van de nulstandgebieden voor wilde zwijnen. Andersom: wat is het effect van de hoge varkensdichtheid op de zwijnenpopulatie?
8. Hoe groot moet een gebied zijn om de natuur leidend te laten zijn? hoe groter de gebieden hoe minder de mens controle heeft over de dierziekten.
9. Wat is het **effect (2x maatschappij, 3x overheid, 3x onderzoek, 1x bedrijfsleven)** van het landschap waar natuur leidend is, **op de twee aansluitende gebieden**? Zijn **corridors (1x bedrijfsleven)** nodig en zo ja wat voor (park, natuur en landbouw)? Hoe te opereren tijdens een uitbraak?
10. Is de EHS een **dierziekten highway?? (2x adviseurs/ dierenartsen, 4x maatschappij, 2x overheid)**

3.3 Workshop People

1. Scheiding en synthese model **(1x maatschappij)**.
Behoeftte aan scenariostudies: wat kun je bereiken met de verhoudingen tussen verschillende vormen van veehouderij, versus synthese. Dit zou je dan moeten richten op wat dat dan betekent voor diergezondheid en wat je dan moet doen. Het Farm Animal industrial Platform heeft hiervoor al scenario's ontwikkeld (Neeteson, A.M., Ed., The future developments in farm animal breeding and reproduction and their ethical, legal and consumer implications. Farm animal breeding and society, 1999, red.). Die zouden goed als basis kunnen dienen **(4 x overheid, 1x bedrijfsleven, 2x onderzoek, 1x adviseurs/ dierenartsen)**.

Hoe consumeert de samenleving in 2020? Ook hiervoor kun je scenario's opstellen en kijken hoe het zich verhoudt tot de vormen van veehouderij.

Terug naar het dier: de natuur van het dier meer als uitgangspunt nemen. Hoe kun je dat gebruiken, en hoe kun je het houderijsysteem maken dat het beste past?

Er is naast de bèta-expertise ook veel gamma-expertise nodig.

De relatie tussen houderijsysteem, diergezondheid en voedselkwaliteit (ook intrinsieke voedselkwaliteit: levenskracht, aanwezigheid van GGO's, etc.) moet worden meegenomen **(1x onderzoek, 1x overheid, 1x bedrijfsleven)**.

Als je iets over de systemen wilt kunnen zeggen, moet je ook nog steeds veel meer weten over de primaire kiemen en de epidemiologie. Er is nog veel basale kennis tekort (voorbeeld: MRSA: wat is het risico voor dierenartsen en dierhouders?) **(7x bedrijfsleven, 4x overheid, 4x onderzoek, 3x adviseurs/ dierenartsen, 1x maatschappij)**.

Zoeken of synthese mogelijk is of dat je maatwerk per houderijdeel moet zien te zoeken, en wat dat maatwerk dan is.

Parallel aan de scenario's is het nodig dat er epidemiologisch onderzoek wordt gedaan. Hoe beïnvloeden de verschillende houderijvormen elkaar (hobby versus commercieel, versus natuur, etc.)? **(2x overheid, 1x bedrijfsleven)**

2. Leren accepteren van dierziekten (en bijbehorende elementen) **(2x overheid, 1x onderzoek, 1x maatschappij)**.

Middelen en methoden voor hobbydierhouders en biologische houders (medicijnen, voedingsadditieven etc.), gezondheidsbevorderende middelen, maar ook gezondheidsbevorderende houderijsystemen. Hoe kan natuurlijke weerstand bevorderd worden? **(6x overheid, 1x bedrijfsleven, 3x maatschappij, 4x onderzoek)**

Er zijn veehouders die geen antibiotica gebruiken. Welke factoren zorgen ervoor dat dit bij deze veehouders werkt?

Als vaccinatie verplicht is, maar deelname kan niet worden afgedwongen, dan moet je weten welke consequenties dat heeft voor de bestrijding en hoe daarmee moet worden omgegaan.

Onderzoek naar het effect van vaccinatie op de epidemiologie van de ziekten.

Dierziekten worden in verschillende categorieën en op verschillende niveaus aangepakt. Dat kan zijn op EU-niveau, overheidsniveau, op ketenniveau, op bedrijfsniveau of op het niveau van het individuele dier. Is er voldoende kennis over de criteria waarom bepaalde ziekten in een bepaalde categorie vallen? Wat zijn de criteria, willen we die wel, wie bepaalt ze? Zijn de consequenties voor de samenleving helder? Dit kan grote gevolgen hebben voor de vorm waarin de aanpak wordt geïmplementeerd. Ziekten evolueren ook door categorieën heen.

Mag een dier ook ziek zijn? ook hier is de vraag: wat is het risico, wat is acceptabel, in hoeverre wordt het welzijn aangetast? Dit is onderdeel van het begrip of de definitie van diergezondheid.

Kennis over dierziekten in relatie tot de mens en de volksgezondheid **(3x onderzoek)**.

3. Diergezondheid afhankelijk van het doel waarvoor dieren worden gehouden **(1x maatschappij, 1x overheid, 1x onderzoek)**.
Onderzoek ook wat diergezondheid is: diergezondheid moet centraal staan **(2x bedrijfsleven)**

In hoeverre zorgen allerlei middelen ervoor dat de intensieve veehouderij mogelijk wordt en kan blijven bestaan? **(2x maatschappij)**

Epidemiologisch onderzoek.

Hebben we er wel de capaciteit voor om al dit onderzoek te doen? We hebben instanties met teveel belangen, gebrek aan onafhankelijkheid. Het RIVM heeft een 'Nationaal Kompas Volksgezondheid' ontwikkeld (een website waarop heel uitgebreide informatie over allerlei gezondheidsgerelateerde onderwerpen, inclusief actuele statistische informatie over ziekte in Nederland en de wereld te vinden is, red.). Dat zou als voorbeeld kunnen dienen voor een 'Nationaal Kompas Diergezondheid'.

4. Kennis, bewustzijn en acceptatie bij burger én consument **(3x bedrijfsleven, 2x overheid, 2x maatschappij)**.
Kennisbehoefte ten aanzien van risicoperceptie van dierziekten en impact op consument-product-relaties. Wat is nog acceptabel? Wat betekent dat voor de dierziektebestrijding? **(7x overheid, 3x onderzoek, 2x bedrijfsleven, 2x maatschappij, 1x adviseurs/ dierenartsen)**

5. Globalisering (**1x overheid, 1x bedrijfsleven**).
Met name aandacht voor de 'nieuwe' risico's (deels nog onbekend) die het gevolg zijn van globalisering (**1x overheid, 1x onderzoek**).

Strategievorming: wat is onze rol, wat hebben onze handelingen voor effect in de wereld, wat zouden we moeten willen en hoe zou je dat moeten aanpakken? We zijn onvoldoende op de hoogte van de percepties elders in de wereld (de Japanse markt, de Russische markt) (**1x overheid, 1x adviseurs/ dierenartsen**).

6. Kracht van diversiteit en pluriformiteit.
Onderzoek naar waardesystemen in de samenleving (invloed van verstedelijking en multiculturaliteit): wat zijn de consequenties? Ook: verwachtingspatronen (we eten allemaal Hallal-schapenvlees, zonder het te weten) (**4x overheid, 3x maatschappij, 2x onderzoek, 1x bedrijfsleven, 1x adviseurs/ dierenartsen**).

Dynamiek in klimaat, milieu, mobiliteit, etc. Volgen we dat voldoende, hebben we dat voldoende in beeld? EHS, verhoging van grondwaterpeil (introductie van malaria, meer leverbot)? We weten te weinig af van de effecten hiervan. Het heeft consequenties voor de risico's voor mens en dier. Dit zijn voor een deel risico's die we niet kennen (**1x overheid**).

De consequenties van dierziekten voor de consument moeten beter worden gecommuniceerd. Mensen denken dat ze producten van gevaccineerde dieren niet kunnen eten.

Kennis over de sturing op de afzet: hoe houd je productstromen op gang bij bepaalde effecten in de diergezondheid(ook al zijn eventuele risico's wel aanwezig)? Dit is onderzoek op het gebied van marketing, communicatie, maar ook consumentenvoorlichting etc.

4 Nabeschouwing

Door: Martijn Weijtens (Ass. CVO) en André Bianchi (Directeur RIKILT en CIDC)

4.1 Highlights Martijn Weijtens

- Bij verschillende deelnemers was er aan het begin van de dag enige scepsis te bespeuren.
- Ons denken over diergezondheid is door de aviaire influenza op losse schroeven gezet, vanwege de dreiging die uitging van dieren in het wild, van katten, en ook door het verspreidingspatroon. Dat leerde ons dat er vraagstukken zijn waar we de oplossing nog niet voor hebben. Het denken over diergezondheid is in de hele wereld sterk in beweging.
- De drie inleidingen lieten het volgende zien:
 - De workshop 'Profit' gaf duidelijke aan dat er met name behoefte is aan de zaken waar in met name het onderzoek al aandacht voor is.
 - In de workshop 'People' is verder gesproken over de twee modellen: niet óf-óf, maar én-én. Belangrijk is hoe daar dan mee om te gaan.
 - In de workshop 'Planet' kwam duidelijk naar voren hoe belangrijk dierziektebeleid ook kan zijn voor de natuur.
- Opvallend was de diversiteit:
 - natuur,
 - landbouw,
 - park.En ook:
 - hobby,
 - commercieel.En:
 - binnen,
 - buiten.
- Landbouw en hobbyhouderij zullen in 2020 net zo leidend zijn.
- Burgers en consumenten zullen verschillende prioriteiten hebben.
- Een uitdaging is, hoe je de verschillende systemen naast elkaar laat bestaan.
- Het robuuste dier is een belangrijk issue. We zullen moeten leren leven met bepaalde ziekten. Hoe gaan we daar mee om, hoe zorgen we er voor dat onze dieren er tegen kunnen?

4.2 Highlights André Bianchi

- Bij de start van de dag was de vraag wat we van de dag moesten verwachten. Een brede opstelling was gewenst.
- Inleiders:
 - 'Profit': duidelijk werd dat men behoefte had aan alles wat nu loopt.
 - 'People' en 'Planet': hierin werd duidelijk aangegeven dat de samenleving ook een mening heeft over diergezondheid. Daarnaast zijn er ook andere keuzes: natuur versus mens.

- Opvallend aan de stickers bij de prioritering:
 - Het is niet moeilijk te focussen:
 - Bij 'People': kennis over de epidemiologie en over de primaire kiemen, maar ook over risicoperceptie. Je zult de maatschappij ook moeten leren omgaan met de risico's. daar zit ook veel emotie achter.
 - Bij 'Planet': het is belangrijk het omgaan met dierziektebestrijding goed door te vertalen naar de burger.
- De indeling van Nederland:
 - Bij 'Planet' werd over de driedeling gesproken.
 - Ook bij 'Profit' is aangegeven dat er een verschillende aanpak vereist is voor hobbyhouderij en commerciële houderij. Is dit mogelijk? Heeft de ruimtelijke indeling daar iets mee te maken?
- Verder is nog veel technische kennis nodig over de toepassing van vaccinatie: welke technieken, hoe te gebruiken, etc. Enkele weken geleden is er al een andere bijeenkomst geweest waarin onder meer over early warning en preventief handelen (vaccinatie) aan de orde is geweest. Hier werd ook geconstateerd dat er een brede afweging voor de dierziektebestrijding nodig is. Dat kwam ook nu weer terug.
- Het is belangrijk ook te kijken naar de resultaten van eerdere bijeenkomsten over dit onderwerp die nog verdere uitwerking verdienen.

5 Vervolgstappen

In de discussies die op de dag hebben plaatsgevonden, is gebleken dat de 'traditionele' kennisvragen nog steeds relevant blijken te zijn. Een aantal begrippen die de revue zijn gepasseerd behoeven, evenals de kennisvragen, nadere concretisering. Dat geldt onder meer voor het begrip 'robuuste dieren' en het aspect 'ruimtelijke ordening'. Ook risico-acceptatie en acceptatie van ziekte zijn begrippen die een nieuw element inbrengen in het kennisveld.

Als datum 'aan de horizon' is op de kennisdag 2020 gehanteerd. Dit is als ijkpunt gekozen, om daarmee te bereiken dat werd nagedacht over de route die gevolgd moet worden om naar een dergelijk punt in de toekomst toe te werken. De ontwikkeling naar een ijkpunt toe dient echter op zichzelf ook onderwerp te zijn van kennisontwikkeling, kenniscirculatie en kennisdoorstroming. Verder zal blijken dat door de tijd het ijkpunt voortdurend aan herbeoordeling onderhevig is. Kennis, en de behoefte daaraan, zal dan ook voortdurend aan ontwikkeling onderhevig zijn.

Nu is het de kunst om op basis van, onder meer, de resultaten van de kennisconferentie, het **eerste begin van de kennisagenda voor diergezondheid** samen te stellen. Ook de nagezonden opmerkingen (zie bijlage 3) worden meegenomen. Naast de resultaten van de kennisconferentie zal daarbij overigens ook gebruik gemaakt worden van de resultaten van een in februari gehouden interne kennisdag, en van een inventarisatie van kennisvragen rondom aviaire influenza.

Op basis van de resultaten van de verschillende inspanningen zullen de gevonden kennisitems worden uitgelicht en op een rijtje worden gezet. De Directie Voedselkwaliteit en Diergezondheid en de Directie Kennis zullen deze kennisitems gaan beoordelen op een aantal aspecten. Een belangrijke vraag is, wanneer een onderwerp tot de beleidsverantwoordelijkheid van de rijksoverheid behoort. Deze verantwoordelijkheid is niet statisch, en is onderhevig aan ontwikkelingen in maatschappij en politiek. Voor de kennisagenda is beantwoording van die vraag heel belangrijk. Het bepaalt immers of een onderwerp inderdaad in de kennisagenda komt, en op welke manier hij er in komt. Wanneer een onderwerp niet direct onder de overheidsverantwoordelijkheid valt, kan het nog altijd betekenen dat de overheid er in bijvoorbeeld faciliterende zin bij betrokken is of wil zijn. De discussie rondom deze vraag kan ook zijn uitwerking hebben op bestaande of nieuw te ontwikkelen beleidslijnen. Een ander belangrijk aspect is, welke vorm van kennis bij de gestelde kennisvraag aan de orde is. Vaak zal dat kennisontwikkeling zijn, maar kenniscirculatie en kennisdoorstroming kunnen ook aan de orde zijn.

Een volgende belangrijke stap is het verder concreet maken van de kennisvragen. In veel gevallen zijn in de diverse bijeenkomsten indicaties afgegeven, die vaak nog een zeker abstractieniveau hebben. Onder deze indicaties zitten vaak veel concretere, en meer, vragen.

Vervolgens moet geprioriteerd gaan worden. Welke gevonden items dienen als eerste te worden opgepakt, welke kunnen in een later stadium worden meegenomen? Dan zal ook nader worden bepaald hoe de kennisitems worden opgepakt. Op deze manier ontstaat een overzicht van de kennisitems die voor zowel de kortere, de middellange en langere termijn van belang zijn. Deze kennisagenda is dan vervolgens nog maar het begin. Op allerlei manieren, door indicaties vanuit het beleid, door ontwikkelingen die hun weerslag op het beleid blijken te hebben, door input vanuit

kennisconferenties in de toekomst, zal de kennisagenda steeds weer worden **bijgesteld en opnieuw worden geprioriteerd**. De bedoeling is, dat de kennisagenda een dynamisch instrument wordt, dat sturend kan werken voor het kennisveld. In de komende jaren kunnen er dus onderwerpen aan worden toegevoegd, terwijl er ook onderwerpen zullen afvallen, die bij nader inzien een minder groot belang hebben gekregen.

De kennisagenda zal ook als input dienen voor het verder ontwikkelen van de Rijksbrede kennisprogrammering. De overheid streeft naar een betere aansluiting, afstemming en eventueel aanbesteding van de kennisinspanningen die de verschillende departementen doen. Een belangrijk instrument hierin is een rijksbrede kennisagenda. Deze zal ongetwijfeld een hoger abstractieniveau hebben dan de kennisagenda's van de departementen afzonderlijk, maar de kennisagenda's die voor de verschillende beleidsterreinen in de maak zijn, dienen wel als belangrijke elementen hierin.

Bijlage 1 Programma

09.00 uur	Ontvangst met koffie in Aquariumzaal
09.30 uur	Opening en inleiding door dagvoorzitter Annie de Veer in Hasselaarzaal (1 ^e verdieping)
09.45 uur	1 ^e spreker bedrijfsleven: Leo den Hartog Nutreco/WUR (profit)
10.00 uur	2 ^e spreker maatschappij: Michiel Korthals WUR (people)
10.15 uur	3 ^e spreker natuur: Frans Vera SBB (planet)
10.30 uur	Koffiepauze in workshopzalen
10.45 uur	1 ^e workshopronde: brainstorm toekomstbeelden dierziektebestrijding anno 2020 workshop profit o.l.v. René Bok zaal: Oranjerie (buiten, 1e verdieping) workshop people o.l.v. Caroline Sas zaal: van der Dussenzaal (1 ^e verdieping) workshop planet o.l.v. Martijn Root zaal: Boomkamer (beneden achter Garderobe)
12.00 uur	Lunch in Grand Café
13.00 uur	2 ^e workshopronde: brainstorm kennisbehoefte /-vragen toekomstbeelden dierziektebestrijding anno 2020 per workshop (indeling: zie 10.45 uur)
14.00 uur	Theepauze 1 in Oranjerie beneden
14.15 uur	Plenaire terugkoppeling (o.l.v. de dagvoorzitter worden alle resultaten langsgelopen, toegelicht, becommentarieerd en aangevuld)
15.00 uur	Prioritering kennisbehoefte /-vragen door deelnemers, ieder mag 5 items naar eigen inzicht aangeven
15.15 uur	Theepauze 2 in Oranjerie beneden
15.30 uur	O.l.v. dagvoorzitter reactie vanuit LNV resp. WUR op resultaten
15.50 uur	Afsluiting door dagvoorzitter
16.00 uur	Aansluitend borrel in Grand Café

Bijlage 2 Deelnemerslijst

DEELNEMERS VOORDRACHTEN

	Naam	Functie
	Annie de Veer	Plaatsvervangend directeur VD/LNV - dagvoorzitter
	Frans Vera	Ecoloog Staatsbosbeheer
	Michiel Korthals	Hoogleraar Leerstoelgroep Toegepaste filosofie WUR
	Leo den Hartog	Directeur research en development Nutreco, Hoogleraar leerstoelgroep Dierlijke Productiesystemen WUR

DEELNEMERS SAMENLEVING BEDRIJFSLEVEN EN OVERHEID

	Naam	Functie
	Durk Oosterhof	Melkveehouder
	Toon Verhoof	Melkveehouder (brief)
	Ronald van Giessen	Consultant
	Rolando Montessori	Nederlandse Zuivel Organisatie
	Rick Janssen	Dierenarts Varkens en Pluimvee
	Albert Wouters	Van Drie Groep
	Dhr Mulderij	Alpuro
	Bert van Nijhuis	Legpluimvee
	Joan van der Pol	Hobbyhouderij
	Paul Cornelissen	Dierenarts pluimvee
	Harm Prins	Voorlichter pluimvee de Hoop Veevoerders
	Anne-Marie Nelck	Saveetra
	Erik Smelt	NAJK
	Jos Klessens	COV
	Machiel Blok	Productschap Diervoeder
	Willem Koops	Productschap Zuivel
	Cindy Raaphorst	PVE
	Marlies Hanssen	PVE
	Wyno Zwanenburg	Nederlandse Varkenhouders Vakbond
	Henk Hulsbergen	PPE
	Arjan den Hartog	Portefeuille diergezondheid RDA
	Jan Klaver	PVE
	Len Lipman	Voedingsmiddelen van dierlijke oorsprong RUU
	Elsbeth Stassen	Hoogleraar Dier en samenleving WUR
	Mart de Jong	hoogleraar ASG/WUR
	Willem van Eden	RUU Fak. Diergeneesk
	Arjan Stegeman	Veterinair epidemioloog RUU Fak. Diergeneesk
	Jaap Wagenaar	Professor RUU Fak. Diergeneeskunde
	Clemens Driessen	WUR
	Wim Boersma	ASG WUR
	Albert Meijering	ASG (PV)
	Vincent Rijsman	ASG WUR
	Ineke Eijck	ASG Dierenarts Varkens
	Arnold Dijkstra	Larenstein/ Lector Voedselveiligheid
	Maria Groot	Dier en Kruid RIKILT

	Helmut Saatkamp	Bedrijfseconomie WUR
	Andre Bianchi	directeur CIDC/RIKILT
	Frits van der Schans	CLM melkvee
	Linda van Gaalen	TNO Dierenarts
	Joke van der Giessen	RIVM
	Arjen van de Giessen	RIVM
	Robert Verheij	Nivel
	Anton Pijpers	directeur GD
	Petra Kock	GD
	Erwin Virginia	Dierenbescherming
	Marijke de Jong	Dierenbescherming
	Ingeborg de Wolf	RDA
	Rietje Lentjes	Brein
	Hugo de Groot	Kwaliteitsbeleid KNMvD
	Ed van Klink	LNV/ DK
	Mirjam Snijdelaar	LNV/ DK
	Marc Roosjen	LNV/ DK
	Saskia Beers	LNV/ DK
	Hendrien Kakebeeke	LNV/ DK
	Cor Wever	LNV/ DK
	Jan Nijsten	LNV/ DK
	Rene Bok	LNV/ DK
	Carolien Sas	LNV/ DK
	Martijn Root	LNV/ DK
	Jan Jansen	LNV/ DK
	Mariëtte Klein	LNV/ DK
	Sanna Mesman	VWA
	Herman van Langen	VWA
	Wim Ooms	VWA
	Carian Posthumus Meijjes	LNV/ VD
	Angelique Nielen	LNV/ VD
	Richard Soons	LNV/ VD
	Saskia Brouwer	LNV/ VD
	Eric Piercy	LNV/ VD
	Rob Theelen	LNV/ VD
	Huibert Maurice	LNV/ VD
	Martijn Weijtens	LNV/ VD
	Walter Geluk	LNV/ VD
	Eelco Ronteltap	LNV/ VD
	Martin Hennecken	LNV/ VD
	Paul Bours	LNV/ DL
	Ferry Leenstra	LNV/ DL
	Celia Steegman	LNV/ DL
	<i>Hetty Beers</i>	<i>GD</i>
	<i>Christine Bijl</i>	<i>Hobbydieren</i>
	<i>Arno Gielkens</i>	<i>WUR</i>
	<i>Geurtje Endendijk</i>	<i>Melkveehouder</i>

Bijlage 3 Belangrijke onderwerpen die tijdens de kennisdag niet of onvoldoende aan de orde zijn geweest

Geen reactie van het bedrijfsleven

Geen reactie van de maatschappij

Reactie dierartsen en adviseurs

1. LNV moet zich richten op zoönosen en de burger en moet het beleid op de overige dierziekten overlaten aan het bedrijfsleven.
2. Burgers worden richtinggevend voor het dierziektebeleid.
3. Kennisinstructuur in Nederland: worden data en daarvan afgeleide kennis voldoende onafhankelijk geborgd geproduceerd.
4. Zijn VWA/LNV medewerkers in staat om signalen over alle aspecten op waarde te schatten?
5. Meer kennis over hygiënestatus en bio-security.
6. Maak voor diergezondheid een kompas analoog het kompas volksgezondheid van het RIVM.

Reactie overheid

1. Verder ingaan op de consequentie van de genoemde conflicten. Keuzes durven formuleren.
2. Aandacht nodig voor de relatie diergezondheid en dierenwelzijn.
3. Kennis nodig en consequenties van beleidskeuzes duidelijker in beeld krijgen (voorbeeld ruimtelijke driedeling)

Reactie onderzoek

1. Nieuwe of herintredende dierziekten door het veranderen van het klimaat.
2. Bekijk de huidige OIE lijst ziekten i het licht van huidige en toekomstige beheersings- en bestrijdingsmogelijkheden.
3. Aandacht voor Early Warning en syndroomsurveillance.
4. Aandacht voor de epidemiologie van een ziekte en de consequenties daarvan voor de bestrijding.

